

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Наманган Давлат университети

Ижтимоий-иқтисодий факультети
Касб таълими (Иқтисод) 207 гуруҳ талабаси
Абдурасулова Гулжахоннинг “Пул, кредит ва
банк” фанидан ёзган

РЕФЕРАТ

Мавзу: “Давлат бюджетининг
ғазначилик ижроси ва унинг
хусусиятлари, ташкилий
элементлари”

Бажарди:

Г.Абдурасулова

Қабул қилди:

Қ.Турғунов

Наманган – 2014

Режа:

- 1. Ғазначиликнинг вужудга келиш тарихи ва зарурияти*
- 2. Ғазначилик тизимининг моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари*
- 3. Ғазначилик тизими фаолиятининг ташкилий элементлари*

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИНИНГ ҒАЗНАЧИЛИК ИЖРОСИ, УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ҒАЗНАЧИЛИКНИНГ ТАШКИЛИЙ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

1. Ғазначиликнинг вужудга келиш тарихи ва зарурияти

Бозор муносабатлари ривожланиб бораётган бир пайтда, давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий вазифаларини бажариши учун марказлаштирилган молиявий маблағларга эга бўлиш зарурияти кучайиб боради. Илмий асосларга таянган бюджет сиёсатининг асосий йўналишлари молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ижтимоий иқтисодий ривожлантиришни барқарорлаштириш мақсадида давлат ихтиёридаги молия ресурсларини марказлаштиришдан иборат бўлади. Давлат молиясини бошқариш – давлат ўз вазифаларини бажаришини таъминлаш, молия ресурсларини мобилизация қилишда маълум самарага эришиш, бир тизим асосида молия ресурсларини тақсимлаш ва ишлатиш ва ниҳоят иқтисодий барқарорлаштириш ва жамият ривожини учуншароит яратиш борасида давлат томонидан кўрилган тадбирларнинг йиғиндисидир. Қадимги манбалар шунини кўрсатадики, жамият ҳаётида мустаҳкам ўрин тутган пул ҳисоб-китоби билан боғлиқ молиявий муносабатлар минг йиллар аввал пайдо бўлди. Молия бюджет соҳасида, солиқ бож соҳасида тўғри сиёсат юритилиши жамият тараққиётининг муҳим шартини ҳисобланади. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича Греция, Хитой, Ҳиндистон, Италия, Қадимги Рим империяси қонунларида бож-хирож, солиқлар тўплаш, давлат ғазнаси ҳисоб-китоб масалаларига алоҳида эътибор берилган. Ғазначиликнинг келиб чиқиш тарихи узоқ даврни ўз ичига олиб,

дастлабки кўринишлари Қадимги Рим империясининг хукмронлик даврига тўғри келди. Ғазна ва ғазначилик сўзлари маъно жиҳатидан турли мамлакатларда турлича талқин этилсада, бу сўзнинг ҳар хил тушунилиши турли мамлакатларнинг анъанавий ва маданий меросларининг эволюцион ривожланиш даражасига боғлиқдир. Агар тарихга назар солсак, илгари молиявий ресурсларни бошқариш давлатларнинг ғазна ва ғазначилик ишлари билан шуғулланувчи махсус ходимга юклатилган. Унинг мажбуриятларига давлат ғазнасига молиявий ресурслар тушишини ва уларнинг сарфланиши устидан маълум даражада назорат ўрнатиш киритилган. Тор маънода эса «ғазна» пул тушадиган ва аниқ мақсадалар учун тўлов ўтказиладиган, яъни маъсул мансабдор шахслар пулни сақлайдиган жой деган тушунчани англатган. Молиявий монополияларининг активлари ортиб бориши билан, ғазналар, уларнинг акцияларини омонат тариқасида қила бошлади. Шу тариқа ғазнада герб қоғозлари, почта маркалари, олтин ва бошқа иккинчи даражали активлар пайдо бўла бошлади. Марказий банкнинг пайдо бўлиши ва тижорат банклари тизимининг такомиллашуви ғазначилик тизимининг қуйидаги ўзгаришларига олиб келди.

1. Тангалар яшаш ва пул эмиссияси Марказий банклар зиммасига ўтди.
2. Қарз мажбуриятларини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғозлар миқдорини бошқаришни ҳам Марказий банкка берилди.
3. Давлат томонидан тўловлар олиш ва бериш функциялари ҳам банклар зиммасига юклатилди.
4. Баъзи ҳолларда «ғазна» аҳоли омонатларини қабул қилиб олувчи банк муассасасига айланди.

Биз биламизки ҳар бир давлатнинг ривожланиши давлат молияси ва давлатнинг молиявий ресурслари ҳақида тезкор ва тўғри ахборот олиши ҳамда улардан оқилона фойдаланиш каби омилларига тўғридан тўғри боғлиқдир.

Россия тарихига назар соладиган бўлсак, 1796-1806 йилларда Алексей Иванович Василевнинг давлат ғазначиси лавозимида ишлаган даврда жуда кўп ишлар қилинган. Унинг давлат даромадалари ва харажатлари режаларини тузиш, ғазначилик ҳисоботи, шунингдек бухгалтерия тузилиши бўйича ёзган китоблари алоҳида эътиборга лойиқдир.

Қадимги Хитойдаги иқтисодий ғоялардан бири –Конфуцийлик ғояси муҳимдир. Ёшларнинг қарияларга ҳурматидир. Уларга қарши чиқмаслик ғояси асос қилиб олинган. Давлатнинг иқтисодий сиёсати учта асосий тамойилга асосланиши керак: харажатларни иқтисод қилиш, яъни тежаб сарфлаш, халқ фаровонлигини таъминлаш, ортиқча маҳсулотларни сақлаш зарур.

XI асрда яшаб ижод этган буюк шоир ва мутафаккир Юсуф Хос Хожиб Балосоғуний ҳам иқтисодий фикрларнинг ривожланишига муносиб ҳисса қўшган. Унинг фикрига кўра давлатнинг қудрати нафақат армияда балки ғазна маблағларида ҳамдир. Лекин давлат қимммабаҳо

буюмларни жамғариш билан қизиқиб кетмаслиги, давлат маблағларининг бир қисмини халқ манфаатлари йўлида сарфлаши лозим. Таниқли иқтисодчи Адам Смитнинг иқтисодий таълимотига кўра мамлакатни иқтисодий бўҳрондан чиқариш учун тинчлик осойишталик, меъёргаги солиқлар, иқтисодий эркин фаолият юритиш имкони талаб этилади. Ана шу ғоя аслида бизнинг мутафаккир томонидан 7 аср аввал баён этилган.

Ўзбекистонда давлат молиясини бошқаришда ғазначилик доимо асосий рол ўйнаган. Амир Темур давлат ва иқтисодиётни бошқаришда ўзига хос мактаб яратган. Буюк Соҳибқирон «Амир Темур тузуклари»да «амр этдимки, раиятдан мол- хирож йиғишда уларни оғир аҳволга солишдан ёки мамлакатни қашшоқликка тушириб қўйишдан сақланиш керак»лигини таъкидлайди.

Девонбеги ва вазирлар давлат томонидан бериладиган маошларнинг тўлиқ маълумотларини Амир Темурга билдириб турганлар. Сўнгра танҳо тайинланган. Танҳо бу- Сарой хизматчилари , лашкарбошилар ва аскарлар учун махсус ғазнадан бериладиган маош, баъзида алоҳида хизмат кўрсатган бекларга ер сув берилган. Амир Темур даврида пиёдалар, калакчилар, ясовулар, чоповуларнинг бир йиллик маошларини ҳисоблаб, белгиланган маблағни девонхонага келтириб, шу

ерда уларга тарқатилган. Сипоҳийлар ва боҳодирларнинг ярим йиллик маошлари ҳам ҳисобланиб, танҳо ғазнадан олиб берилган. Ўнбоши, юзбошиларга маош шаҳар аҳолисидан олинадиган солиқлардан йиғиладиган ғазнадан ва подшолик мулки даромадидан нақд пул ҳисобида олинган. Мингбошиларга вилоят ичидаги ерлардан тиюл-хирож ва солиқ йиғиб олиш ҳақи билан инъом этиладиган ер-мулклардан берилган. Амирлар ва амир уламоларга вилоятлардан бири тиюл этиб тайинланган. Тиюл қилиб берилган ҳар бир мамлакатга тайинланган вазирларнинг бир вилоятдан йиғилган молларини ёзиб, раият аҳволини текшириб туриб, тиюл эгасининг (жоғирдорнинг) фуқароларга зулм етказмаслиги учун уларнинг ҳолидан хабардор бўлиб турган, йиғилган бутун мол-мулкларни кирим дафтарига ёзган. Иккинчиси даромаднинг харж этилган қисмини чиқим дафтарига ёзиб, йиғилган моллардан сипоҳийларнинг маошига тақсим қилинган.

Европадан анча илгари бу давлатда бюджет тушунчаси бўлган. Давлат ғазнаси, кирим, чиқим, ҳисоб-китоб қатъий олиб борилган, тафтиш йўлга қўйилган. Бунинг учун маълум маъсул шахслар ажратилган ва улар Соҳибқиронга доим ҳисоб бериб борганлар. Амир Темурнинг давлат, иқтисодиёт ва молия соҳасидаги асосий фикрлари «Темур тузуклари»да тўла баён этилган. Ислом динининг муқаддас китоби – Қуръони Каримда қарз олиш ва бериш меросни тақсимлаш, етим-есирларга муруват, хайр-эҳсон қилиш, ўзаро ёрдам бериш ҳақидаги

ғоялар ҳамда солиқ турлари ва миқдорлари тўғрисидаги тушунчалар ката аҳамият касб этади. Ҳадис ва Ҳидоя китобларида бу тўғрида тўла маълумотлар берилган. Буюк аجدодларимиздан бири, дунёга машҳур мутафаккир Ибн Синонинг асарлари тиббиёт, математика, киме, фалсафа, иқтисодиёт ва бошқа соҳаларга бағишланган. Ибн Сино нафақат оила доирасидаги, давлат миқёсидаги даромад ва харажатлар баланси тўғрисида ҳам фикр юритади. Унинг фикрича, давлат табиий офат ёки уруш бўлиш эҳтимолини ҳисобга олиб, унга маблағ ажратган ҳолда даромадлар ва харажатлар балансига эришиши зарур.

Абу Насир Фаробийнинг «Фозил одамлар шахри» асарида ҳам энг асосий нарсаси мулк ноз-неъматларни тўғри тақсимлаш қайд этилган. Алишер Навоий ўз даврининг сиёсий иқтисодий аҳволини яхшилаш, мамлакатнинг иқтисодий қудратини баркамоллаштириш учун мамлакат ҳукмдори фанларни, айниқса иқтисодиёт фанини мукаммал билса, у бошқараётган мамлакат обод ва бадавлат бўлади. Алишер Навоийнинг фикрича миллий даромаднинг асосий қисmini қишлоқ хўжалигида етиштириладиган ҳосилдан олинадиган даромад ташкил этади. Алишер Навоий 1482 йилда ёзган «Вақфия» асарида шахсан ўзининг ерларидан олинган даромад мисолида даромаднинг ўз харажатлари ва оила аҳлига етарли қисmini қолдириб, қолган қисmini аҳолининг фойдали меҳнатига сарфлашга чақирган.

Йирик дин пешвоси Низомулмулк «Саёҳатнома асарида» хумдорлар, амирлар, амалдорлар ва қозиларнинг мансабни суъистемол қилишини, солиқларнинг оғирлиги, давлат маблағларини сақлаш ва сарфлашда ҳисоб-китоб зарурлигини қайд этган. Бурхониддин ал Марғинонийнинг «Ҳидоя» асарида закот масаласига ката эътибор

берилган. Мазкур асарда закотни тақсимлаш қонун қоидалари ҳам баён этилган. Аҳолининг айрим тоифа вакиллари: фақир, мискин, закот йиғувчилар, қарздорлар йиғилган закотдан фойдаланиш имкониятларига эгаллиги хақида ҳам қимматли фикрлар билдирилган. Тарихий меросимизнинг ноёб дурдоналаридан бўлмиш Алпомиш достонидаги иқтисодий муносабатлар таркибини қуйидагича гуруҳлаш мумкин.

1. Иқтисодий муносабатларнинг негизини ташкил этувчи закот ва жузья тўловлари билан боғлиқ масалалар.

2. Меҳнат тақсимотини ривожлантириш йўллари.

3. Товар пул ва молия тизими муносабатлари.

Достонда келтирилишича, Қалмиқлар давлатида даромад ва харажатларни тартибга солиш мухрдор(ғазначи) лавозими орқали юритилган. Мухрдор даромад ва харажатлар бўйича ҳисоб-китоблар қилишда оқсоқоллар томонидан йиғиб топшириладиган солиқ ва йиғимларга таянади. Уларнинг маоши тўланган солиқлардан бир қисмини ташкил этган. Солиқларнинг манбаи бир томондан ер солиғи бўлса, иккинчи томондан эса савдо қарвонлари ва ички бозорлардан олинадиган йиғимлар ҳисобланади.

Давлат арбоби Захириддин Муҳаммад Бобурнинг «Закот тўғрисидаги катта китоб»ида эса ўша даврдаги солиқ унинг турлари тўғрисида қимматли фикрлар билдирилган. Бу асарларни ўқир эканмиз, мамлакатимизнинг бугунги ҳаётида рўй бераётган иқтисодий ислохотларни, ўзгаришларни таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш ва амалиётда фойдаланиш учун янги фикрлар топамиз. Айниқса, иқтисодиётга оид унинг асоси бўлмиш ишлаб чиқариш, шунингдек савдо ва тижоратга оид давлат ғазнаси солиқ ва бож тўловлари билан боғлиқ

бўлган қарашлари билан бизни хайратлантиради. Эътироф этиш керакки бизнинг ҳаётимизда Бобурнинг давлатни молиявий бошқариш, ишлаб чиқариш ва савдони ташкил этиш масалаларига доир манбаларга суянган ҳолда шундай хулосага келамизки, у қомусий олим сифатида иқтисодий қонунларнинг моҳиятини, иқтисодиётнинг жамият ва давлат ҳаётидаги белгиловчи аҳамиятини чуқур тушунган.

Бутун Ислом мамлакатларидек, Мовароуннахр ва Хуросонда ҳам закот маълум миқдорда ва муайян шарт-шароитларда олинадиган солиқ маъносида қўлланилади, ҳамда нақд пул ва савдо йиғими шаклида тўпланади. Солиқларни ҳисоблаш учун солиқ солиш объектининг ҳисоби яъни мол-мулкнинг закот беришга лаёқатли бўлиши учун белгиланган миқдори аниқланади, ҳисобдан кам мулкдан солиқ олинмайди. Хирож, яъни ер солиғи икки тоифага бўлинган: муқассам ва муваззар. Биринчиси олинган ҳосилнинг миқдорига боғлиқ бўлиб, учдан бирдан яримигача тенг бўлинган. Иккинчиси эса солиқ солинадиган ернинг майдонига боғлиқ равишда олинган. Агар ердан икки ҳосил олинса хирожни ҳам икки марта тўла деб ёзади Бобур. Умуман олганда бу даврда солиқ ва бошқа йиғимлар исломий шариатга тўла риоя қилинган ҳолда олинган. Нусобга етган миқдордаги мол-мулкдан Қуръони Карим, Мухтасар, Ҳидоя ва бошқа манбаларда қатъий белгилаб қўйилган қисми ихтиёрий равишда мискинларга берилган.

2. *Ғазначилик тизимининг моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари*

Жаҳон тажрибалари кўрсатадики, турли мамлакатлар ғазналарига ҳар хил вазифалар юклатилган эди. Уларнинг маҳаллий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, Янги вазифалар юклатилар ёки олиб ташланар эди. Узоқ давом этган урушлар сабабли давлат бойлигини камайиши оқибатида ғазнага янги вазифа, ички ва ташқи қарз мажбуриятларини ишлаб чиқиш юклатилган эди. Баъзи мамлакатларда ғазначилик тасдиқланган бюджет асосида бюджет ташкилотларига фақатгина ресурслар ажратиш билан чекланган тақдирда, бу ғазначиликнинг роли суст бўлиши мумкин. Агар ғазначиликнинг роли фаол бўлганда харажатларни тўлаш мажбуриятларининг лимитларини олдиндан кўзда тутилган мезонлар асосида белгилайди. Ғазначиликни ташкил этишнинг асосий мақсади шундан иборатки, давлатнинг молиявий ресурсларини самарали бошқаришга таъсир этади.

Ғазначилик деб аталадиган органлар давлат молиясини бошқаришга таалукли турли вазифаларни бажарадилар. «Ҳукумат томонидан молиявий операцияларни бошқаришдаги асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланган.»

1. Давлат молиясини бошқариш.
2. Бюджетни ижро этиш.
3. Бухгалтерия ҳисоб китобини юритиш.
4. Назорат қилиш ва баҳолаш.

Давлат молиясини бошқаришни ўзи турли йўналишларга эга: а) нақд маблағларни бошқариш.

Бюджет даромадларини ижросидаги бу фаолиятни йўналишлари куйидагилардан иборат:

- солиқларни ва бошқа тушумларни йиғиш;
- даромадларнинг тушишини назорат қилиш;
- тушумларни йиғишда банк билан бўладиган муносабатларни амалга ошириш;
- давлат бошқарув органларининг турли даражалари ўртасида даромадларни тақсимлаш;
- ресурсларни тақсимлаш ёки лимитларни белгилаш;
- харажатларни молиялаштириш учун талабномаларни тасдиқлаш ва уларни тўлаш.

б) Молиявий режалаштириш.

Давлат харажатларини молиялаштириш учун керак бўладиган ғазначиликнинг ягона ҳисоб рақамига тушадиган тушумларни тахминлаштиришни кўзда тутди.

в) Давлат қарзларини бошқариш.

г) Давлатнинг молиявий активлари устидан назорат қилиш.

Биз мазкур бўлимда давлат тузилиши турлича бўлган АҚШ, Япония, Франция, Австралия , Буюк Британия, Россия, Қозоқистон Республикаси мамлакатлари мисолида ғазначиликнинг функцияларини қандай тақсимланишини таҳлил қилиб кўрамиз.

Австралияда вазирлик мақомига эга бўлган ва тўғридан тўғри ҳукуматга бўйсўнадиган Ғазначилик департаменти мавжуд. Унинг асосий вазифаси тушумларни йиғишдан иборат. Ғазначилик департаменти таркибида Солиқ бошқармаси жойлашган бўлиб, Ғазначилик департаменти шу бошқарма орқали солиқ тўловчилар билан муомалада

бўлади ва барча солиқ, тушумларни йиғиб олади. Ташқи тушум билан божхона хизмати шуғулланади. Бюджетнинг харажатлар қисмининг ижроси бюджетдан маблағ олувчиларнинг сўрови асосида амалга оширилади. Австалияда ғазначилик вазифасини Ғазначилик департаментидан ташқари Молиявий департамент бажаради. Мамлакатда давлатга қаршли маблағлар ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамида тўпланади. Молиявий департамент банкда ягона ҳисобрақамни амал қилиш механизми учун шарт-шароит ва усулларни белгилайди.

Францияда ғазначиликни ташкил этилиши 12-14 асрларга тўғри келади. Францияда ғазначилик функциялари Давлат ғазнаси ва Давлатнинг ҳисоб-китоб юритиш бош дирекцияси ўртасида бўлинган. Хаар иккала ташкилот юқори ташкилотларнинг иккинчи поғонаси ҳисобланади: Давлат Ғазнаси Молия Вазирлигининг, Давлатнинг ҳисоб-китоб юритиш бош дирекцияси Бюджет Вазирлигининг таркибига киради. Францияда барча молиявий ресурслар ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамида йиғилади. Бу маблағларнинг миқдори Марказий банкда жойлашган барча тушумлар ва тўловлар йиғиладиган шу ҳисобрам Билан назорат қилинади.

Давлат бухгалтерлари бюджет маблағлари тақсимловчиларини молиявий маслаҳатчиларидир. Давлат ғазнаси қуйидагиларни назорат қилади:

1.Даромадлар соҳасида:

А) давлатнинг қарз талабномаларини ундиради;

Б) давлат муассасаларининг ҳар бир гуруҳи учун қабул қилинган амалдаги қонун ҳужжатларида ва низомларда кўзда тутилган даромадлар олишга рухсат беради.

2.Харажатлар соҳасида:

А)бюджет маблағларини тақсимловчиларининг ваколатларини назорат қилади.

Б) кредитларнинг мавжудлигини назорат қилади.

С) қарз мажбуриятларида кўрсатилган муддатларни назорат қилади.

Д) харажатларини аниқ бюджет таснифи бўйича амалга оширилишини назорат қилади.

3. Мол-мулк соҳасида

А) мулк эгаларининг ҳуқуқларини, имтиёзларини, ипотекаларни назорат қилади.

В) бухгалтерия ҳисоб-китоби олиб бориладиган мол-мулкни сақланишини назорат қилади.

Ғазначилик қуйидаги даромадларни йиғилишини таъминлайди:

-тўғри солиқлар;

-аудио воситаларидан фойдаланганлик учун йиғим;

-давлатнинг солиқсиз тўловлари (масалан, жарималар)маҳаллий ҳокимият бошқарув органларива маҳаллий давлат ташкилотларининг солиқ йиғимлари.

Японияда ғазначиликни бажарадиган функцияларининг ташкилий схемаси ўзига хос хусусиятга эга . Бу мамлакатда ғазначиликни бажарадиган функциялари ғазначилик бўлимига қарзларни бошқариш бўлимига, молия бўлимига, бюджет бўлимига, ҳуқуқий бўлимга ва бюджетни ижро этиш бўлимига юклатилган. Бу бўлимлар бюджет бюроси таркибига киради. Бу бюрлар Молия вазирлигининг бўлинмалари ҳисобланади. Бўлинмаларнинг номидан қурилиб турибдики, Японияда давлат молиясини бошқариш махсус ихтисослаштирилган

кичик бўлинмаларга юклатилган. Японияда ғазначилик бўлими кунларга бўлинган молия режасини тайёрлайди. Шунингдек, бюджетни ижро этиш бўлими билан давлатни Япония банкидаги ҳисобрақамдан тўланадиган тўловларни ва тушумларни назорат қилади.

Буюк Британияда давлат молиясини бошқариш қуйидаги тартиб асосида тузилган. Ғазначилик қарзларни бошқаришни амалга оширади, ғазначиликни бош идораси ҳисобрақамларни рўйхатдан ўтказди ва ҳисоб-китоб юритади. Бюджетга тушумлар солиқ ва божхона хизмати орқали, солиқдан ташқари йиғимлар эса департаментлар орқали йиғилади. Ғазначилик асосий функцияси ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами ҳисобланган консолидациялашган фонддаги барча тушумларни назорат қилади. Шунингдек, консолидациялашган фонддан тўланган барча тўловлар ҳам унинг назоратида бўлади. Ғазначилик даромадларни ва харажатларни баланслаштириш мақсадида ҳар ойда молия режасини ишлаб чиқади, бу режа қисқа муддатли молиялаштиришдаги талабни аниқлашда ишлатилади.

Россияда молиясини бошқаришда Император Александр 2 ҳукмронлик қилган даврда ягона касса масаласи қўйилган. Молия вазирлиги учун касса шунинг учун керак эдики, бир томондан тушаётган давлатнинг барча даромадларини бирлаштириш, иккинчи томондан ғазнадан тўғридан –тўғри кредит бериш йўли билан давлат харажатларини молиялаштиришни амалаг оширишдан иборат. Ўша даврдаги мамлакатнинг иқтисодиётини жуда тез ривожланиши ва унинг маъмурий қайта тузилишдаги ўзгаришлар молияни ролини янада оширишни талаб этар эди. Император Николай 2 ҳукмронлик қилган даврда Молия вазирлиги фаолиятида, жумладан, Бош ғазначилик

департаментида жуда кўп таркибий ва сифат ўзгаришлари қилинди. 1890 йилга келиб ғазначиликнинг таркибини ўзгариши билан штатлар сони етарли миқдорда ошди, бу фақатгина кирим чиқим моддаларининг умумий сонини ошиши билан эмас, балки ғазначиликнинг бухгалтерия китобининг алоҳида ҳисоб-китоб ҳисобрақамларнинг сонини ошиши билан боғлиқ эди. Россия 90-йилларнинг бошидан якка тизимли молия бошқарувидан воз кечди. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида молиявий манфаатни ҳимоя қилишни ўз олдига вазифа қилиб қўйди. Шундай қилиб Федерал бюджет ижросини амалага ошира оладиган тезликда янги молия органини тузиш масаласини ҳал этиш керак эди. Россияда 1992 йили Федерал миқёсида ҳудудий ғазначилик тизими вужудга келди. Федерал ғазначилик органи Россия Молия вазирлиги таркибига киради, марказлашаган тизим ҳисобланади ва ҳудудий тамойилларга асосланади. Унга ҳуқуқий асос бўлиб Россия давлати Президентининг фармони, Ғазначилик тўғрисидаги низом хизмат қилади.

3. Ғазначилик тизими фаолиятининг ташкилий элементлари

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ғазначилик тизимида хисоботлар, оддий хужжатлаштириш ва соддалаштирилган ғазначилик процедуралари орқали давлат молиясини бошқаришда ошқораликка эришилади. Ғазначилик тизими фаолият кўрсатиши учун унинг бешта элементи мавжуд бўлади. Уларга Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами, Ғазначиликнинг бош китоби, Ғазначилик органлари, Ғазначиликнинг ахборот тизими, Ғазначиликда касани режалаштириш ва бошқариш. Турли босқичдаги ғазначиликнинг бошқарув органлари – Ғазначиликнинг Бош Бошқармаси, Ғазначиликнинг Бошқармалари, Ғазначиликнинг туман бўлимлари фаолият кўрсатади. Хукуматнинг ҳуқуқий хужжатига асосан давлат бюджетининг даромадлари ва маблағлари ҳисобини юритиш учун ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами фаолиятининг концепцияси яратилди. Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами фаолиятининг концепцияси компьютерлаштирилган ғазначилик тизимида ва Марказий банк муассасаларида пул ўтказишни электрон тўловлар орқали амалга оширилиши мумкин. Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами давлат бюджети пул маблағлари тўпланадиган ва миллий валютада давлат бюджети ижроси операциялари ифодаланадиган Марказий ғазначиликнинг ҳисобрақамидир. Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами Марказий банк муассасаларида очилади.

Ғазначиликнинг Бош китоби билан хукумат ресурсларининг ҳисоб-китобни юритилади ва молия тизимини ахборот тизими фаолият кўрсатади. Ғазначиликнинг Бош китоби бюджет операцияларини бухгалтерия ҳисобини юритишнинг компьютерлаштирилган тизимидир.

Ғазначиликнинг Бош китобида давлат муассасалари билан бўладиган барча молиявий операцияларни ифода этади. Ғазначиликнинг Бош китоби Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами ва субсчётлари билан бўладиган операциялардаги барча бухгалтерия проводкаларини ифодалайди. Ғазначиликнинг Бош китоби ҳам Республика бюджетидан ҳам маҳаллий бюджетдан молиялаштиришнинг ўз вақтида ҳисоб-китоб юритилишини таъминлайди. Ғазначиликнинг Бош китоби жуда кўп бюджет бирликларини ўз ичига бирлаштиради. Ғазначиликнинг Бош китобида бюджет даромадлари ва харажатлари ҳаммаси кўринади.

Ғазначиликнинг Бош Бошқармаси ўтказилаётган ислохотлар бюджетни кенг маънода қамраб олинишини кўзда тутди. Ислохотлар жараёнида бюджет ташкилотлари, юридик шахс мақомини олган ташкилотлар аниқланади. Хар томонлама ахборот билан таъминлаш учун бюджет таснифидан фойдаланилади. Ғазначиликнинг Бош Бошқармаси бюджетни шакллантиради ва барча бюджет ташкилотларини фаолиятини бошқаради. Қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳукуматнинг молиявий маблағларини янада самарали ишлатишни таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг янги бошқармаси ҳисобланган Ғазначиликнинг Бош Бошқармаси ҳуқуқий маъсулияти белгиланади. Ғазначиликнинг Бош Бошқармаси бюджетдан маблағ олувчилардан бошқариш функцияларини тортиб олмайди, бюджетнинг бажарилиш жараёнини яхшилаш учун уларни янада кенгроқ ахборотлар билан таъминлайди. Бюджет таснифи бўйича берилган харажатлар тўғрисидаги ахборотлар бутун йил бўйи харажатлар тенденциясини ва харажатларни амалга ошириш учун қўшимча керак бўладиган эҳтиёжларни аниқлашга ёрдам беради. Ғазначиликнинг фаолият кўрсатиши нақд пулларни тўғри

ва самарали бошқариш йўли билан бюджетга ишончни мустаҳкамлашаг ёрдам беради. Дармомадлар режаси бажарилмаган ҳолатда боқимандалик муаммосини ечишга ҳаракат қилади.

қонундан

Давлат бюджети жазна ижросининг асосий принциплари кассанинг ягоналиги ҳамда бухгалтерия исоби ва исоботини ташкил этишнинг ягоналигидан иборат.

Давлат бюджетининг жазна ижроси Давлат бюджетининг барча даромадларини ягона жазна исобваражига киритишдан, шунингдек Давлат бюджетининг харажатларини шу исобвараждан тўланади.

Жазначиликнинг асосий вазифалари суйидагилардан иборат:

Давлат бюджетининг касса ижроси;

Давлат бюджети маблажларининг тушуми ва сарфи устидан назоратни амалга ошириш;

Давлат бюджети маблажларини бошқариш;

Давлат бюджетда маблажлар назарда тутилган юридик ёки жисмоний шахслар номидан ва уларнинг топшириғига биноан тўловларни амалга ошириш;

бюджет ташкилотларининг товарлар етказиб бериш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун тузадиган шартномаларини, шунингдек буюртмачиларнинг Давлат бюджети маблажлари исобидан капитал сўрилиш учун тузадиган шартномаларини рўйхатга олиш;

Давлат бюджети жазна ижросининг бухгалтерия исобини юритиш;

Давлат бюджети ижросининг сандай бораётганлиги тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, сайта ишлаш ва таълил силиш;

Ўзбекистон Республикаси давлат ички ва ташқи сарзларига хизмат кўрсатиш, Ўзбекистон Республикаси кафолатларини бажариш.

Ягона јазна ісобвараји Јазначилик томонидан бошсариладиган махсус банк ісобвараји бўлиб, бу ісобвараёса Давлат бюджети маблајлари іамда бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташсари маблајлари киритилади. Ягона јазна ісобварајидан Давлат бюджетида маблајлар назарда тутилган юридик ва жисмоний шахсларнинг харажатлари тўланади, шунингдек давлат маёсадли жамјармаларининг харажатлари амалга оширилади.

Ягона јазна ісобвараји белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида Јазначилик томонидан очилади.

Јазначилик Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида ва ўзга банкларда бошса банк ісобвараёлари очиш іуеуеига эга.

Јазначиликнинг банк ісобвараёларидан маблајларнинг сўзсиз тартибда ісобдан чисарилишига йўл сўйилмайди.

07.05.2018

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати
I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августдаги «Давлат бюджетининг ғазначилик ижроси тўғрисида»ги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги «Бюджет тизими тўғрисида»ги Қонуни. –Т.: Ўзбекистон, 2000.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 февралдаги ПҚ-594-сонли «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» сарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сонли «Бюджет муассасаларини маблағ билан таъминлашни такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори ва унга илова қилинган «Бюджет ташкилотларини молиялаштириш тартиби».

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 20 мартдаги 53-сонли «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг ғазначилиги тўғрисидаги низом»ни тасдиқлаш тўғрисидаги қарори.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. «Тошкент оқшоми» газетаси, 2006 йил 13 феврал, 29(10.586)-сон.

2. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократиялаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил 29 январ.

3. Каримов И. А. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида, –Т.: Ўзбекистон, 2005.

V. Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг меъёрий ҳужжатлари

1. Давлат бюджетида турувчи муассасалар ва ташкилотларда бухгалтерия ҳисоби бўйича 1987 йил 10 мартдаги 61-сонли Йўриқнома.

2. Ўзбекистон Республикасида пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1998 йил 8 октябрда 496-сон билан рўйхатга олинган).

3. Молия вазирлигида ва молия органларида бюджет ташкилотларининг харажатлар сметасини ва штатлар жадвалини рўйхатга олиш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1999 йил 13 декабрда 849-сон билан рўйхатга олинган).

4. Бюджет ташкилотлари томонидан товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2000 йил 25 январда 880-сон билан рўйхатга олинган).

5. Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республика бюджетларида, шуниндек вилоят, шаҳар ва туман маҳаллий бюджетларида турувчи ташкилотларнинг харажатлар сметаларини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2000 йил 3 февралда 888-сон билан рўйхатга олинган).

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг касса ижроси тўғрисидаги йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2001 йил 19 февралда 1009-сон билан рўйхатга олинган).

7. Давлат молияси тизими. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. 1,2,3-жилдлар. –Т.: Ўзбекистон, 2002.

8. Товар-моддий қийматликларни олишга ишончнома бериш ва уларни ишончнома бўйича чиқариш тартиби тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2003 йил 27 майда 1245-сон билан рўйхатга олинган).

9. Ўзбекистон Республикаси доирасида хизмат сафарлари тўғрисидаги йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2003 йил 29 августда 1268-сон билан рўйхатга олинган).

10. Бюджет ташкилотлари томонидан ягона ижтимоий тўловни ҳисоблаш, ўтказиб бериш ва тўлашни бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида қайд этишнинг вақтинча тартиби (Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2004 йил 22 апрелдаги дк/03-04-04/181-сонли хати).

11. Ягона ижтимоий тўловни ҳамда давлат ижтимоий суғуртасига мажбурий бадаллар ва ажратмаларни ҳисоблаш, тўлаш ва тақсимлаш тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2004 йил 6 апрелда 1333-сон билан рўйхатга олинган).

12. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш вазирлигининг 2005 йил 31 январдаги БХ/30-01-21, 17-30/115 КХ, 2005/20 ва 18/452-сонли «Ходимларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига

иш берувчилар томонидан тўловларни тўлаш тартиби ҳақида»ги йўриқнома хати.

13. Молия органларида бюджетдан маблағ олувчилар билан товар (ишлар, хизматлар) етказиб берувчилар ўртасидаги шартномаларни рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг харажатлари тўловини назорат қилиш тартиби тўғрисидаги вақтинча Низом (Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2005 йил 5 майдаги 63-сонли буйруғи билан тасдиқланган).

14. Самарқанд вилояти маҳаллий бюджети ғазна ижросининг ҳисоби бўйича вақтинчалик қоидалар (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2006 йил 24 июлда 1599-сон билан рўйхатга олинган).

15. Бюджет маблағларини тасарруф қилувчиларнинг (олувчиларнинг) шахсий счётларини очиш ва беркитиш бўйича вақтинчалик қоидалар (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2006 йил 24 июлда 1600-сон билан рўйхатга олинган).

16. Самарқанд вилояти бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби бўйича вақтинчалик қоидалар (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2006 йил 24 июлда 1601-сон билан рўйхатга олинган) ишлаб чиқилган ва тасдиқланган. Самарқанд вилояти.

17. Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети ғазна ижроси бухгалтерия ҳисобининг ягона счётлар режаси (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2006 йил 3 майда 1570-сон билан рўйхатга олинган).

VI. Дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

1. Остонакулов М. Бюджет ҳисоби ва бюджет ижросининг назорати. –Т.: Молия, 2005.

2. Остонакулов М. Бюджет ташкилотлари харажатлар сметалари ижросининг бухгалтерия ҳисоби. –Т.: Здравплюс/ЮСАИД, 2004.

3. Остонакулов М. Бухгалтерский учет исполнения сметы расходов бюджетных организаций. –Т.: Здравплюс/ЮСАИД, 2004.

4. Остонакулов М. Бюджет ташкилотлари бухгалтерия ҳисобидаги охириги ўзгаришлар. –Т.: iqtisod-moliya, 2007.

8. Остонакулов М. Последние изменения в бухгалтерском учете бюджетных организаций. . –Т.: iqtisod-moliya, 2007.